

Elimizdeki çalışma, dayandığı belge zenginliği yönünden Trabzon tarihi konusunda araştırma yapanlar için olduğu kadar Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılın sonlarında başlayarak 17. yüzyılın geneline yayılan ve dönemin siyasetname yazarları tarafından bozulma olarak nitelenen tüm gelişmelerine taşra ölçeğinde misal teşkil etmesi açısından da önemlidir. Bu meyanda eser yerel tarih çalışması olarak ön plana çıkmışsa da klasik dönem Osmanlı şehir tarihi ve Osmanlı sosyal hayatıyla ilgilenenler için bir model oluşturur. Bu eser içinde şer'îye sicillerinin tarih çalışmaları açısından kullanım alanlarının ve kullanım şekillerinin belirtilmesi, sicillerdeki terminolojinin açıklanması, sayısal verilerin analiz edilme yöntemleri ve yeri geldikçe klasik dönem Osmanlı kurumları hakkında tanımlayıcı ve açıklayıcı bilgiler verilmesi, bu alanda çalışma yapacak kişilere yol gösterecek niteliktedir.

Zeynep İnan Aliyazıcıoğlu
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Thomas Gaskell Allan ve William Lewis Sachtleben,

Accross Asia on a Bicycle,

Seattle: Inkling Books, 2003, 167, s. ISBN 978-158-7420-20-1

Kitabın başlığını ilk okuduğumuzda günümüz yazın yelpazesi içinde pek de şaşırtıcı olmayacak bir bisikletle gezi teması görmekteyiz. Ancak bu seyahatmanenin Amerikalı iki yazarı Thomas Gaskell Allan ve William Lewis Sachtleben'in bu dünya turuna 1890 Haziran ayındaki mezuniyetlerinin hemen ardından çıktıklarını öğrenmek bu anlatıyı hem akademik hem de genel okura oldukça ilginç kılmaktadır. Bu iki maceraperest eğitimleri boyunca öğrendiklerini bir de gözleriyle görmek için çıktıkları bu yolculukta 3 yıl boyunca bisiklet üstünde yaklaşık 24 bin km. boyunca pedal çevirirler. Liverpool'dan başlayarak Normandiya, batı Fransa, Bordeaux, Marsilya ve Fransız Riviera'sını izleyerek İtalya'ya geçerler; Roma'dan sonra Yunanistan'daki Korfu ve Patras'ın ardından Korinth Körfezini geçerek Atina'ya ulaşırlar. 1891 kışını burada geçirdikten sonra Nisan'da bir gemiyle İstanbul'a ulaşırlar. Kitap asıl buradan itibaren başlar. Osmanlı İmparatorluğu,

İran, Rusya ve Çin'e kadar uzanırlar. Çin'e batıdan Gobi Çölü'nden girerek Marco Polo'nun izinden içeri bölgelere kadar ilerlerler.

David Herlihy iki gencin bisikletleri keşfetmelerinin Washington Üniversitesi'nden mezun olmadan 15 ay öncesine dayandığını söyler.¹ Yola çıkmadan önce bu çok hafif bir yükü yapmak zorunda oldukları yolculuk için aylar öncesinden hazırlık yapmaya başlarlar ve kendileri için özel kıyafet ve bisikletler için gerekli alet geliştirirler (ayakkabı, miğfer vs.). Sachtleben ve Allen 1890-92 yılları arasında 3 kitada yol alırlar. Yanlarına onları kendi dönemindeki bisikletçilerden ayıracak olan 2 tane de Kodak film kamerası alırlar ve gezi boyunca kendilerinin aktardığına göre 2500'den fazla fotoğraf çekerler. Onlar için bu yol dünya insanlarıyla birinci elden yüzyüze gelmek anlamını taşır.

2003'de tekrar baskısı İnkling Books'dan yayımlanan Allan ve Sachtleben anlatıları Osmanlı İmparatorluğu, İran Rusya, Çin rotalarını kapsıyor ve sonradan eklenen 7. ve 8. bölümler – Thomas Allen'in bir "Tekerlek Üstünde Aslan ve Güneşin Diyarında" adlı makalesi ile Washington Üniversitesi'nde yazarlar hakkında yazılmış bir yazıyı içermekte. İlk baskısı 1894 olan kitaba yeni baskısında orijinal metne paragraf bölme, noktalama düzeltmeleri gibi değişiklikler yapılmış ve sona iki bölüm eklenmiş. Ancak asıl farklılık orijinal kitapta da bulunan gravür ve fotoğraflarda olmuş. İlk baskıda resim kalitesi düşük olarak eklenmiş fotoğraflar bu baskıda çıkartılmış. Anlatım dili oldukça sade, abartısız ve hatta bazen Batı'nın doğu fantazisini sorgulayıcı bir üslupta.

Yolculuğun ilginç olan kısmı 1891 baharında İstanbul'dan Anadolu'ya, Erzurum'a doğru yola çıktıklarında başlıyor. Zaten gezinin Amerika ve Avrupa kısmı, daha çok Avrupa ve Amerikalı gözler için yazılmış olan bu kitapta dâhil edilmemiş. Buradan itibaren karşılaştıkları yerel insanların "demir at" veya "şeytanın arabası" diye adlandırdıkları bisikletleri her gittikleri yerde ilgi ve bazen de korku yaratıyor. Kitabın editörü Michael Perry'ye göre onları bu yabancı yerlerde koruyan şey de bu ilginçlikleri ve eskiyen kıyafetleri ile verdikleri fakir görüntüdür (s. 8). Özellikle de Anadolu'da çeteler onlar için zorlayıcı oluyor. Birçok sıtma gibi sağlık sorunları, siyasi ve coğrafi zorluğu atlattıktan sonra 1894'de "dünyaya bir kemer takmış olarak New York'a" tekrar tekerlek basarlar (s. 11).

Avrupa ve Amerika'da bisiklet 1870'lerden itibaren elit bir sporcu genç grubu heyecanlandırır. Önceleri büyük ön tekerlek ve küçük bir arka tekerleği olan

1 David Herlihy, "Crossroads in the Desert," *WUSTL Magazine* Ağustos 2012 (<https://magazine.wustl.edu/2012/august/Pages/AlumniAllenandSachtleben.aspx>)

“yüksek tekerler” (*high wheelers*) oldukça ilgi çeker, ancak tehlikeli bir maceraperestlik olarak kalır. Asıl 1880 ve 1890’larda geliştirilen pedalların bir zincir aracılığıyla arka tekerleğin dönmesini sağlayan ve tekerlekleri şişirilebilir lastikten yapılmış “emniyet bisikleti” (*safety bicycle*) Amerikalı elit maceraperestler arasında çok rağbet görür. Bu bisiklet hem kendi tarihi, hem de taşımacılıkta bir devrimdir. Yeni araç eskisi kadar tehlikeli değil, büyük sporcu ve hatta akrobatik olmayı gerektirmeyen, herkesin, hatta kadınların bile, kullanabilecekleri yapıdadır. Bu tarihlerden itibaren birçok Fransız ve Amerikalı küçük veya büyük turlara çıkıp bu gezilerinin hikâyelerini dergilerde makale veya gezi kitabı olarak yayınlamaya başlar.

Allen ve Sachtleben böyle bir yolculuğuna çıkan ilk bisikletçi değillerdir. Onlara ilham veren Thomas Stevens’in *Bisiklet Üstünde Dünya Turu* (1887-88) eseri olmuştur. Fakat Tebriz’de yanında kaldıkları misyoner William Whipple’in yılmaz ve tam Amerikalı diye tarif ettiği bu iki genç bu yolculuklarında yanlarına bir rehber ve koruyucu almadan yola çıkmalarından ötürü ilginç bir örnek teşkil ederler. Kendileri bu durumu tamamiyle aracısız tanışıklık ve iletişim istedikleri için tercih ettiklerini söylerler. Ancak bunun zorluklarıyla birçok defa karşılaşmak zorunda kalırlar.

Kitabın yayınlandığı haberi ancak Allan ve Sachtleben döndükten birkaç yıl sonra Haziran 1894’de çıkan bir ilanla öğreniyoruz.² Bu ilanlarda kitabın yazarı olarak Thomas Gaskell Allen isminin daha çok yer alması yayım aşamasında onun daha fazla çaba harcamış olduğu çıkarımı için yeterli olmasada bu konuya dikkat çekiyor. 1894 Aralık ayında çıkan bir başka ilanda da kitabın bazı kısımlarının daha önce makale olarak *The Century* adlı dergide yayınlandığını anlıyoruz.³ Bu tanıtımların birinde ise “Bu çok detaylı ve ilginç basım sayın Allen ve Sachtleben’in *Century Magazine*’e yazılarından oluşuyor” deniyor ve özellikle de illüstrasyonlarına dikkat çekiliyor.⁴ Bu dönemde bir nevi yerel muhabir olarak görülen bu

2 *The Record-Union*. (Sacramento, Calif.), 01 June 1894. *Chronicling America: Historic American Newspapers*. Lib. of Congress. <<http://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn82015104/1894-06-01/ed-1/seq-6/>>;

3 *The morning call*. (San Francisco [Calif.]), 09 Dec. 1894. *Chronicling America: Historic American Newspapers*. Lib. of Congress. <<http://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn94052989/1894-12-09/ed-1/seq-15/>>

4 *Evening star*. (Washington, D.C.), 14 Dec. 1894. *Chronicling America: Historic American Newspapers*. Lib. of Congress. <<http://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045462/1894-12-14/ed-1/seq-9/>>

gezinlerin makaleleri dergilerce çok rağbet görüyordu. Allen ve Sachtleben ve onlardan sonra Louis Jeffersen ve Frank G. Lenz de böyle yazılar sayesinde para kazanırlar. Hatta Doğu'daki sürekli muhabirleri olarak bu tip gezilere finansman sağlayan *Outing* gibi Amerikan dergileri de vardır.

Bir kaynak olarak bisikletçilerin anlatılarının iki alanda ilgi çektiği söylenebilir. Birincisi dönemin önemli modernite sembollerinden olan fotoğraf makinesi, bisiklet ve tuhaf giysileri ile bisikletçilerin Anadolu ve Asya'da aldığı tepkiler ve gezinlerin gözüyle bu bölgenin resmine bakmak toplum ve modernite algıları açısından değerli. Bir diğeri ise yine modernite bağlamında incelenen boş vakit geçirme/gezi, modern devlet ve beden politikaları ve hatta spor ve erkeklik çalışmaları alanında tarihe ilginç bir pencere açmaktadır. Sachtleben ve Allan kendilerini birçok kez gördükleri toplumları özdeştirdikleri geleneksel olan ile kendilerinin temsil ettiği modernite arasında sıkışmış ve hatta kaçarken bulurlar. Bu konumdaki imtihanlarını en güzel kendilerinin Çin İmparatoru Li-Hung-Chang'ı tarif ederken kullandıkları ifade açıklamaktadır: “Yabancı ilericiliğinin ve yerli önyargı ve muhafazakarlığının arasında arabuluculuk ışığı” konumudur kendilerinin durduğu yer (s. 154).

İki gezgin gezilerinde “hiç bir rehber veya tercümana” başvurmamış olduklarını yazar. Dolayısıyla da nereden geçiyorlarsa yerel dili idare edecek kadar öğrendiklerini yazıyorlar (s. 11-12). Bu dönemde elit grupların yaptıkları gezi turları genelde lüks buharlı vapurlar, tren veya faytonlarla yapılır, yüklü sandık ve bavullar eşlik ederdi. Genellikle korunaklı, iyi ve bilindik yerlerde kalınırdı. Her ne kadar onlar bunu özgürleştirici olarak görseler de bisiklet yolculuğu bisikletçileri korumasız bir şekilde direkt olarak olabildiğince kıt kanaat bir tedarikle yola çıkarak yer yer onlara düşmanca davranabilen halklarla karşı karşıya bırakır (s.25-26). Kaldıkları yerlerde ve tehlikeli diye uyarıldıkları yerlerde Vali mektupları, izin belgeleri ve yerel rehberlerle onlara yardımcı olacak birilerini bulurlar ve tutarlar. Bir takım yerel güçler ve idareciler ikisinin sağ salim devam edebilmesi için yanlarına hep bir mektup ya da zaptiye verirler. Bu gezilerin pek de tekin olmadığını söylemek gerekir. Yazarlarının dönüşünden sonra onlardan esinlenerek 1894'de yola çıkan bir Amerikalı bisikletçi Franz G. Lenz Mayıs'ta Erzurum yakınlarında kaybolur ve Sachtleben onun izini bulmak için 1895'de tekrar Anadolu'ya gelir.⁵ Nitekim bu arama gezisinde de Sachtleben kürt çetelerle karşılaşır, Erzurum'da

5 *The Wichita daily eagle*. (Wichita, Kan.), 10 April 1895. *Chronicling America: Historic American Newspapers*. Lib. of Congress. <<http://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn82014635/1895-04-10/ed-1/seq-6/>>

Ermenilerin Kürtler tarafından katliamına tanık olur.⁶ Onun bisikletini almaya çalışan iki kişiden ancak tabancasını çekerek kurtulur.⁷ Yani bir diğer emniyet unsuru da bisikletçilerin ilk gezilerinde de yanlarında taşıdıkları tabancalarıdır.

Bu eseri değerli kılan unsurlardan biri gezinin yapıldığı yıllardır. İki arkadaşın üzerinden geçtikleri topraklar dönem itibariyle oldukça çatışmalıdır. Onsekizinci yüzyılın sonlarından beri Osmanlı İmparatorluğunun Anadolu'daki merkezi oteritesi ayan ve ağalarla çekişmektedir. Hem iktisadi hem de sosyal olarak bu güzergahta bir bakıma İstanbul'un çok dışında hem Diyarbakır, Bitlis ve Van gibi şehirlerde, hem de kırsal kesimde yerel bey ve çetelerin güçlü olduğu özgün sistemler sürmekteydi. Bununla birlikte Güney Kafkasya, Batı ve Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus ve İran-Rus savaşları bir nüfus rekabeti oluşturarak Kürt aşiretleri ve Ermenileri karşı karşıya bırakmıştır.⁸ Buradaki duruma paralel gezinin ilerleyen kısımları ise bu sefer Rusya-Çin anlaşmazlıklarıyla tehlikeye bürünmüş başka bir coğrafyadır. Rusya'nın Orta Asya'ya doğru ilerlemesine karşı Britanya Kolonyal Hindistan aracılığıyla Çin'i batıya doğru baskı yaması için ikna etmeye çalışır. Orta Asya'daki Anglo-Rus "Büyük Oyun" döneminde Londra'dayken Rus ve Çin delegasyonları aracılığıyla izinler alarak hazırlık yapsalar da cesaret gerektirir. Detaylı bilgiler vermese de bu anlatı bir taraftan ortaya çıkan çeteciliğin ve yerel yetkililerin ilişkilerine dair ipuçları sunarken, diğer taraftan yer yer yerel halk, kültür ve sosyo-ekonomik durum hakkında resimler göstermektedir. İkinci bölümü oluşturan Ararat dağına çıkma faslı Kürt çeteler ve konargöçerlerle ilgili küçük de olsa bölgenin iç siyasetinin dengeleri üzerine ipuçları verir.

Bisikletçiler Anadolu'da olduğu gibi Çin'de de büyük bir ilgiyle karşılanırlar. *The Eagle* gazetesinde 1895'de yayınlanan bir makalede İmparator'un naibinin onları soru yağmuruna tuttuğunu anlatılıyor.⁹ Nitekim bu iki bisikletçi Çin'in iç kısımlarına bisikletle giren ilk yabancı olurlar.¹⁰ Bunlar gezinin bütçesi,

6 *Der Deutsche correspondent.* (Baltimore, Md.), 02 Jan. 1896. *Chronicling America: Historic American Newspapers.* Lib. of Congress. <<http://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045081/1896-01-02/ed-1/seq-2/>>

7 Jamieson, *Self-Propelled Voyager*, 63.

8 Fikret Adanır, "Ermeni Meselesi"nin Doğuşu," içinde *1915 Siyaset, Tehcir, Soykırım*, ed. Fikret Adanır ve Oktay Özel (Istanbul, 2015), 5-8.

9 *The eagle.* (Silver City, N.M.), 27 March 1895, *Chronicling America: Historic American Newspapers.* Lib. of Congress. <<http://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn92070477/1895-03-27/ed-1/seq-13/>>

10 Duncan R. Jamieson, *Self-Propelled Voyager: How the Cycle Revolutionized Travel* (London, 2015), 63.

Amerika'da makamlara rüşvet verip vermedikleri gibi anlaşılır siyasi ve güvenlik çerçevesinden görülebilecek sorular olduğu gibi evli olup olmadıkları gibi daha özel ve muhtemelen kültürlerini anlamaya çalışan soruları da içerir. Bu kitabın kendinden öncekilerinden bir farkı da kendi çektikleri fotoğraflardan oluşan seçkilerdir. Kitap boyunca birçok yerel otorite ve devlet adamının adları geçiyor, yerel siyasete dair bazı ipucu olacak bilgilere de rast geliniyor. Bunlar akıcı bir şekilde ilgiyle okunsa da ne yazık ki bilgilerin detaydan yoksun olması bisikletçilerin bölge ile ilgili düşünceleri hakkında bütüncül bir resmin ortaya çıkmasına izin vermiyor; ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu'daki aşiretler, etnik çatışmalar, modernlik ve gündelik hayat gibi izleri sürülebilecek konular sunuyor. Bu esnada tabii ki akla tamamlayıcı olabileceğinden dolayı iki gezginin yol boyunca aldığı notlar gelmektedir. Bu kitabın gezilen bölgelerden habersiz bir okur grubuna hoş zaman geçirecek bir anlatı olması için yazıldığını bildiğimizden asıl detayların notlardan bulunabileceğini düşündürmektedir. Gezi boyunca ikisi de ayrı ayrı notlar almış ve fotoğraf çekmişler (s. 12).

Gezinin dokümantasyonuna dair uzun süre Allen'in İngiltere'de bir bilim müzesine bağışladığı ve sırtında Asya'yı geçtiği bisikletten başka bir şey bulunamamıştır. Ancak 1984'de bu notları ve fotoğrafların bir kısmı bir taşınma esnasında tesadüfen ortaya çıkarlar. Artık notları ve fotoğraflar University of California at Los Angeles'da Sachtleben Koleksiyonu'nda araştırmacılara açılmıştır. Yanlarındaki Kodak film kamerası ile çektikleri fotoğraflardan 1200 fotoğraf 3 ½-inç nitrat negatifler olarak kaydedilmiş ve bunların da hepsi bugüne ulaşamamıştır. Fotoğraflardan bir kısmı 2015 Kasım ayında tarihçi David Herlihy'nin küratörlüğünde *Round Trip: Bicycling Asia Minor, 1891* adlı sergide izleyiciye sunulmuştur. Bu kitabı ilginç kılan bazı gravürler arasında Ayasofya önünde Sachtleben'in bisikletini inceleyen halk, Ankara'da bir çoban, Kürt aşireti ile geçirilen bir gün de çekişmiş kadın ve çocuk fotoğrafları bize gündelik hayattan enstantaneler ve onların gözünden bir Anadolu'yu açıkça gösteriyor. Kitap gezginlerin notları ve fotoğrafların tümüyle birlikte incelendiğinde tarihçiler için zengin bir kaynak sunuyor. Bu döneme ait böyle az kurgulanmış ve samimi bir fotoğraf seçkisi bu çalışmayı ve buna bağlı koleksiyonu paha biçilmez kılıyor.

Özlem Çaykent

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi